

ABDULLAB B. EBÎ İSHÂK'IN NAHİV İLMİNDEKİ YERİ¹

Şehmus ÜNVERDİ - İbrahim AYDIN

Öz

İslam Dininin kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olması Arap diline ayrı bir önem kazandırmıştır. Bu nedenle erken dönemde Kur'ân-ı Kerim'i anlamaya yönelik dil çalışmaları başlamış, İslam Dininin geniş bir coğrafyaya yayılıp Arap olmayanların da İslam'a girmesi ile bu çalışmalar daha da önem kazanmıştır. Arap olmayanların Müslüman olmalarıyla Kur'ân-ı Kerim'in okunmasında görülen yanlışlıklar ile Araplar arasında "lahn" adı verilen konuşma hatalarının yayılması gibi nedenler Arap dili grameriyle ilgili çalışmaların başlatılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Hicri birinci asırda başlayan bu çalışmalarda öne çıkan isimlerin başında Hz. Ali (ö. 40/661) ve Ebu'l-Esved ed-Dü'elî (ö. 69/688) gelmektedir. Bu çalışmalardan sonra nahvin yöntem kazanması konusunda öne çıkan ilk isim ise İbn Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/735) olmuştur. Bu çalışmada öncelikle İbn Ebî İshâk'a dair bilgi verilmiş ve nahiv ilminde yer alan kıyas ve illet konularındaki görüşleri ele alınmıştır. Ayrıca nahiv kitaplarında ilk olarak kendisine nispet edilen bazı gramer konuları incelenerek günümüzde kullanılan terimler ile aktarılmıştır. Çalışmada tabakât ve nahiv usulü eserlerinin yanı sıra ilgili güncel çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, İbn Ebî İshâk, Kıyas, İlet.

- 1 Bu makale Kahramanmaraş Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu'nda sunulan "Model Bir Gramerci Olarak İbn Ebî İshâk ve Nahve Dair Görüşleri" isimli bildiriden üretilmiştir

Şehmus ÜNVERDİ, Dr. Öğr. Üyesi,
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
e-mail: sehmusunverdi@osmaniye.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-0176-2109.

İbrahim AYDIN, Öğr. Gör.
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
e-mail: ibrahimaydin@osmaniye.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-1006-2067

Article Type/Makale Türü:

Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 17.09.2021

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 10.01.2022

Published / Makale Yayın Tarihi: 31.03.2022

DOI: 10.35859/jms.2022.996674

Reviewing and Plagiarism:

This article has been reviewed by at least two anonym reviewers and scanned by *intihal.net* plagiarism website.

Citation/Atf:

Ünverdi, Ş. ve Aydın, İ. (2022). Abdullab b. Ebî İshâk'ın Nahiv İlmindeki Yeri, *The Journal of Mesopotamian Studies*, 7 (1), 007-024,
DOI: 10.35859/jms.2022.996674

The Place of Abd-al-Allah b. Ebi Ishak in Syntax Science

Abstract

The fact that the Qur'an, the holy book of the Islamic religion, is Arabic, has given the Arabic language a special importance. For this reason, language studies have been started to understand the Qur'an in the early period. In addition, with the spread of Islam to a wide geography, non-Arabs also converted to Islam. With the non-Arabs becoming Muslims, mistakes have emerged in reading the Qur'an. In addition to this, speech errors called "lahn" started to spread among the Arabs. Such reasons made it inevitable to start Arabic grammar studies. The first names mentioned in this movement which started in the first century of Hijri were Hz. Ali and Ebu'l-Esvd ed-Du'eli. After these studies, Ibn Abi Ishāq al-Hadramî is the prominent first name in gaining the method of nahw. In this research, first of all, information about Ibn Abi Ishāq was given and her views on the subjects of qiyas/comparison (قياس) and malady (العلة) in the science of nahw were discussed. In addition, some grammar topics that were first attributed to her in the syntax books were examined and transferred with the terms used today. In the study, besides the books of tabaqāt and nahiv method, relevant current studies were also used.

Keywords: Arabic language, grammar/nahw, İbn Ebi İshāq, comparison, reason.

EXTENDED SUMMARY

8 Nahiv has been defined as "a science that is determined by examining the sentence structure of the Arabic language and enables to know the provisions of the words that make up the sentence". The birth of the science of nahw is closely related to the grammar mistakes among the Arabs and mistakes made during the recitation of the Quran. Due to these and similar reasons, studies in the field of nahiv have started. In this sense, the first scholars whose names are mentioned are Hz. Ali, Ebu'l-Esvd ed-Du'eli and his students. Apart from these scholars, It has been stated that Ibn Abi Ishāq al-Hadramî (d. 117/735) was one of the founders of the science of nahw. In this study, Ibn Abi Ishāq, who is stated to be the founder of nahw, especially because he took the first step in qiyas, will focus on his use of qiyas and illa issues related to the nahw method and his views in the field of nahw.

The full name of Ibn Abi Ishāq al-Hadramî (Arabic, *إِسْحَاقُ الْحَضْرَمِيِّ*) is Abu Bahr Abdullah b. Yezîd Bin al-Harith al-Hadramî al-Basrî al-Mukrî en-Nahwî al-Allâma.

Among Ibn Abi Ishāq famous scholars teachers in the field of recitation/Kıraa are Yahya b. Ya'mer and Nasr b. Asim. He also took grammar lessons from Maymun al-Akran. Yahya b. Ya'mer who is his teacher in the field of recitation was also his teacher in grammar. Among the famous names who followed Ibn Abi Ishāq were Abu Amr b. al-'Alâ and Yunus b. Habib.

Ibn Abi Ishāq, who is not reported to have written a book on the science of nahw, has a work on the issues related to the hamze named "*el-Hamz*", which has not survived to the present day.

Ibn Abi Ishāq influenced later nahivists in qiyas with his point of view on qiyas and rules. One of his disciples, Isa b. Omar followed his teacher's path in qiyas and criticized the Arabs for not obeying

qiyas. Again, one of his students, Abu Amr b. al-Âlâ also made comparisons. Another student of Ibn Abi Ishâq, Yunus b. Habîb also used the method of comparison like his teacher. He also built nahvî issues on qiyas and followed the way of the previous ones in applying qiyas.

Ibn Abi Ishâq not only influenced the nahw scholars after him in qiyas, but also influenced other nahwists through his students. One of his disciples, Isa b. Omer is Khalil b. Ahmed's teacher. Therefore, It can be said that Ibn Abi Ishâq influenced Khalil b. Ahmed through Isa b. Umar in comparison. Namely, Khalil b. Ahmed made the method of qiyas common in all syntax/nahw issues in his induction method. Sîbeveyh, Although he did not meet with Isa b. Omer, he conveyed some of his views. It can be considered as a sign that he received it from Khalil b. Ahmed. Accordingly, It can be said that Ibn Abi Ishâq influenced Sîbeveyh through Isa b. Omar – Khalil b. Ahmed.

Qiyas has been defined as “to follow/imitate the methods of the Arabs in the movement of letters, the arrangement and derivation of words”. In the light of the available data, Ibn Abi Ishâq is the first scholar to use nahw. He said to Yunus b. Habîb *ينقاس وينقاس* “عليك بباب من النحو يطرد وينقاس” “You should know that there is a general and comparable rule to be followed in nahw.” This phrase clearly demonstrates that. He used qiyas himself as he recommended using qiyas. This issue draws attention especially in his criticisms of Ferezdak. Ibn Abi Ishâq is also one of the scholars who have expertise in the field of recitation. It has been seen that Ibn Abi Ishâq also used qiyas in his choices about recitation.

Illet/reason has been defined as “the quality that is the main reason for obtaining a decree”. It was seen that Ibn Abi Ishâq was one of the leading names in the issue of illet. It is recorded in the sources that he was the first scholar to explain the nahw, explain the malady and popularize its use. It has been determined that he declared criticisms/opinions based on the disease in the poem. In addition, it was stated that he preferred some readings due to the disease.

As noted above, Ibn Abi Ishâq is one of the pioneers in the nahw method. He is also one of the leading names in grammar issues. Although terms were not used for nahw in his period, it is seen that Ibn Abi Ishâq used rules in the field of nahw and corrected incorrect usages according to these rules.

Sources indicate that Ibn Abi Ishâq was the first person whose opinion on nahw issues was conveyed. His views are included in different nahw works. In the *al-Kitab* of Sîbeveyh, the first nahw book, the following views of Ibn Abi Ishâq are included.

a. Tahzîr with the word إيا: According to Ibn Abi Ishâq, if a mansûb word comes after the word إيا without a reference letter, a different verb than the agent of the word إيا is determined for this word. E.g

إِيَاكَ إِيَاكَ الْمِرَاءَ فَإِنَّهُ إِلَى الشَّرِّ دَعَاءٌ وَلِلشَّرِّ جَالِبٌ

In his poetry, appreciation is أَحْذَرُ إِيَاكَ اتَّقِ الْمِرَاءَ

b. In the digest of the haber: مَرَرْتُ بِهِ الْمَسْكِينُ, the word الْمَسْكِينُ is recited by Ibn Abi Ishâq. This is explained as the word الْمَسْكِينُ that it is the news of a hidden mubteda.

c. **The Nasp of the Muzari Verb After Vâv-ı Maiyye:** فَقَالُوا يَا كَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكْذَبُ بِآيَاتِ رَبَّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ posed by the verb The reason for this is the preposition أَنْ, which is appreciated after vâ-vu'l-maiyye.

d. **Inappropriateness of the muzekker proper name when it is used for muennes:** When mun-sarif names such as عمرو and زيد are used as proper nouns for muennes, Ibn Ebi İshak evaluated these names according to the structure of muennes proper nouns. Accordingly, he saw the names in the situation as unfortunate.

e. **Using Two Exceptions at One Place:**

مَا بِالْمَدِينَةِ دَارٌ غَيْرُ وَاحِدَةٍ دَارُ الْخَلِيفَةِ إِلَّا دَارُ مَرْوَانَ

According to Ibn Abi Ishâq, when two prepositions of exception are used in the same place, as in his poetry, one of the words that comes after the preposition غَيْرُ or إِلَّا should be mansûb.

As a result, he is one of the founding names of Ibn Abi Ishâq in the fields of nahw and nahw method. Although there were studies in the field of nahw before that, it could not be determined which subjects of these studies were related to nahw. According to the available data, Ibn Abi Ishâq is the first person to whom an opinion is conveyed on the subject of nahw in Sîbeveyh's al-Kitâb, which is the first work in the field of nahw. Ibn Abi Ishâq is also the first scholar to use qiyas and illa in nahw. He criticized Ferezdak for these methods.

Giriş

Nahiv, lügatte yol, dayanmak, kastetmek, yönelmek ve yönlendirmek gibi anlamlara gelmektedir (Ferâhidî, 2003: c.4, 201; İbn Manzûr, ty: c.15, 309-311). İstilahî olarak ise nahiv ilmi için farklı tanımlar yapılmıştır.² Bunlar arasında en kapsamlı tanımın İbn Uşfûr'un (ö. 669/1270) "هُوَ عِلْمٌ مُسْتَخْرَجٌ بِالْمَقَائِيسِ الْمُسْتَنْبَطَةِ مِنْ اسْتِقْرَاءِ كَلِمِ الْعَرَبِ الْمُوصَلَةِ إِلَى مَعْرِفَةِ أَحْكَامِ أَجْزَائِهِ الَّتِي ائْتَلَفَ مِنْهَا / Araştırmanın cümle yapısının araştırılmasıyla tespit edilen ve cümleyi meydana getiren kelimelerin hükümlerini bilmeyi sağlayan ölçütlerle ortaya konmuş bir ilim" (Süyûtî, 2006: 24) şeklinde yaptığı tanım olduğu ifade edilmiştir (Demirayak ve Bakırcı, 2001: 15).

Nahiv ilminin doğuşuna baktığımızda ise bunun lahin ve Kur'ân-ı Kerim'i okumada yapılan hatalarla yakından ilişkili olduğunu görmekteyiz (Bk. Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 19; Zübeydî, ty: 11; Afgânî, ty: 8; Demirayak, 1998: 191; İnanç, 2016: 35-40). Hatta nahiv ilminin, lahin³ ile mücadele için ortaya çıktığı ifade edilmiştir (Gâmidî, 2006: 109). Özellikle bu iki nedene binaen nahiv alanındaki çalışmalar başlamıştır. Bu anlamda isimleri geçen ilk alimler ise Hz. Ali, Ebu'l-Esved ed-Dü'elî ve onun öğrencileridir (Zübeydî, ty: 26; Süyûtî, 1998: 55; Muhtâr Ahmed Deyra 1991: 45; Mükerrrem, 1993: 11-12; Çögenli ve Demirayak, 1995: 157). Bu alimlerin dışında Abdullah b. İbn Ebi İshâk el-Hadramî'nin (ö. 117/735) de nahvin bir ilim haline gelmesi yönündeki tavsiyesi ve kıyası nahivde ilk defa kullanmasından dolayı nahiv ilminin kurucularından olduğu ifade edilmiştir (Dayf, ty: 18). Bu

2 Yapılan bu tanımlar için bk. Süyûtî, 2006: 23-24; Demirayak ve Bakırcı, 2001: 14-16; Civelek, 2003: 55-57.

3 Lahin ile ilgili rivayetleri için bk. Cümahî, ty: c. 1/13; İbn Kuteybe, 1986: c. 2/171-176; Ebû Tâhir, 1993: 39, 43; İbn Cinnî, ty: 2/8; İbnü'l-Enbârî, 1971: 1/22; Hamevî, 1993: 1/28; Sübkî, ty: 10/68-69; Süyûtî, 1986: 2/397; Hasrân, 1993: 15.

çalışmada, özellikle kıyas konusunda ilk adımı atmış olmasından dolayı nahvin kurucusu olduğu ifade edilen İbn Ebî İshâk'ın nahiv usulüyle ilgili kıyas ile illet konularını kullanışı ve nahiv alanında nakle-tilen görüşleri üzerinde durulacaktır. Böylece onun nahiv ilmindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. İbn Ebî İshâk'ın Hayatı

Adı Abdullah, künyesi ise Ebû Bahr'dır (Tenûhî, 1981: 152). Meşhur olduğu "İbn Ebî İshak" adını Babasına nisbet edilmesinden dolayı almıştır (Süyûtî, 1979: 42). Mensup olduğu kabileye binaen "el-Hadramî", yaşadığı bölge olan Basra'ya izafet edilerek "el-Basrî" nisbelerini almıştır (Askalânî, ty: c.2, 303). Tabakat kitaplarında "el-Mukrî" sıfatını kıraat ilmi ile meşgul olduğu için, "en-Nahvî" sıfatını nahiv ilmindeki yerinden dolayı, "el-Allâme" sıfatını da Arap dilindeki uzmanlığına binaen almıştır (Kıfî, 1986: c.2, 104; Sîrâfî, 1955: 21). Hicrî 117 senesinde Basra'da vefat etmiştir (İbnü'l-Enbârî, 1985: 28; Kıfî, 1986: c.2, 107). Bu niteliklere binaen tam adı Ebû Bahr Abdullah b. Yezîd b. el-Hâris el-Hadramî el-Basrî el-Mukrî en-Nahvî el-Allâme şeklindedir.

İbn Ebî İshâk, Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708) ve Nasr b. Âsım'dan (ö. 89/708) Kıraat; (İbnü'l-Cezerî, 1971: 368), Meymûn el-Akran'dan (ö. ?) da nahiv dersi almıştır (Zübeydî, ty: 31). Yahya b. Ya'mer'in nahiv alanında da İbn Ebî İshâk'ın hocası olduğu nakledilmiştir (Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 26). İbn Ebî İshak'a talebelik yapan meşhur isimler arasında Ebû Amr b. el-'Alâ (ö. 154/771) (Zübeydî, ty: 35-41) ve Yunus b. Habîb de (ö. 182/798) bulunmaktadır (Dayf, ty: 22).

İbn Ebî İshâk'ın nahve dair bir eser telif ettiği nakledilmemiştir. Sadece günümüze kadar ulaşmayan (Çıkar, 2007: 87) "el-Hemz" isimli hemze ile ilgili meselelere dair bir eserinin olduğu ifade edilmiştir (Sâlim, 1993: 116).

İbn Ebî İshak, yaşadığı dönemde dikkatleri üzerine çeken isimlerdendir. Ebu Amr b. el-'Alâ, ilmi konuda İbn Ebî İshak'tan daha geniş bilgiye sahip olmasına rağmen "hemze" konusunda onunla münazara ettiklerini, ve İbn Ebî İshâk'ın kendisine üstün geldiğini ifade etmiştir (Tenûhî, 1981: 152; Sîrâfî, 1955: 20; Cümahî, ty: c.1, 14; İbnü'l-Enbârî, 1985: 26; Zübeydî, ty: 31). Aynı zamanda onun, hocasıyla rekabet edecek kadar ilimde yetkin olduğu belirtilmiştir. (Kıfî, 1986: c.2, 106).

İbn Ebî İshâk özellikle Arap Dili ve Kıraat alanlarında ihtisas sahibidir (İbnü'l-Enbârî, 1985: 26). Meymûn el-Akran'ın ölümünden sonra İbn Ebî İshak'tan başka, onun yerini alacak birinin bulunmadığının (Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 25) ifade edilmesi, İbn Ebî İshak'ın önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

2. İbn Ebî İshâk'ın Nahiv Alanındaki Görüşleri ve Etkisi

Yunus b. Habîb'in İbn Ebî İshâk hakkındaki "O ve nahiv birdir." sözü onun nahiv ilmindeki yerine işaret etmesi açısından önemlidir. Yine Yunus b. Habîb'in "Şayet insanların içerisinde onun bakış açısına sahip, onun gibi akıllı ve zeki biri olsa insanların en bilgilisi olurdu." ifadesi de İbn Ebî İshâk'ın insanlar arasındaki ilmi derecesine işaret etmektedir (Sîrâfî, 1955: 20; İbnü'l-Enbârî, 1985: 27; Cümahî, ty: c.1, 15). Bu şekilde övgülere mazhar olan İbn Ebî İshâk'ın görüşleri ve etkisi nahiv, kıyas ve illet başlıkları altında ele alınacaktır.

2.1. Nahiv

Araplar, Arapça dil yetisine sahip olduklarından diğer toplumlara karışmadan önce nahve ihtiyaç duymamışlardır (Hasrân, 1993: 13). İslamiyet'ten sonra ise diğer milletlerin Müslüman olmasıyla lahin denilen dil hataları Araplar arasında yaygın hale gelmiş ve doğru konuşmak için kurallara/nahve ihtiyaç duyulmuştur (Tantâvî, ty: 20). Bunun üzerine (genel kabule göre) Hz. Ali'nin talimatı ile Ebu'l-Esved ed-Dü'elî, nahiv ilmi alanında çalışmalara başlamış, sonraları bu ilim gelişerek ilerlemiştir (Hasrân, 1993: 23; Tantâvî, ty: 35).

Anbese b. Ma'dân el-Fil (ö. ?), Nasr b. Âsım el-Leysî, Abdurrahman b. Hüzmüz (ö. 117/735) ve Yahya b. Ya'mer gibi bazı öğrencileri, Ebu'l-Esved ed-Dü'elî'den sonra nahiv ilmindeki çalışmaları devam ettirmişlerdir (Tantâvî, ty: 37). Ancak, bu çalışmalar daha çok işitilenlerin rivayet edilmesi şeklinde olmuş, kıyas düşüncesi ise ortaya çıkmamıştır. Bu alimlerden sonraki tabaka ise nahiv alanındaki çalışmaları genişletmiştir. Böylece araştırmalar artmış, nahiv tartışmaları başlamış, (Sâlim, 1993: 110) naslar incelenerek nahivle ilgili kaideler ortaya konularak eserler oluşturulmaya başlanmıştır.

Bu çalışmalarda öne çıkan isim ise Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî'dir (Tantâvî, ty: 38). Ebu't-Tayyib (ö. 351/962) onun, nahvi başlıklara ayırdığını ve kıyası kullandığını nakletmiştir (Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 25). İbn Ebî İshâk, Arap dilinde kaide altına giren kullanımların yanında kaide altına girmeyen bazı kullanımların bulunduğunu görmüştür. Başka bir deyişle Arap dilinde ancak sema yoluyla alınıp genel kaideler altında olmayan kullanımlar olduğunu fark etmiş, bu sebeple kaide altında toplanabilen kullanımları araştırmaya ve ortaya çıkarmaya çalışmıştır (İlyâs, 1985: 11-12). Böylece o, kendinden önceki sistemsiz bir şekilde yapılan çalışmalar için belli bir sistem ortaya koymuş, belli bir kaide altına giren kullanımlar ile şaz/belli bir kaide altına girmeyen kullanımları birbirinden ayırmıştır (İlyâs, 1985: 11). Buna binaen onun kendinden önce gelişi güzel yapılan çalışmalara metod/yöntem kazandırdığı söylenebilir.

Nahiv ilminin zirvedeki isimlerinden olan İbn Ebî İshâk, (Cümahî, ty: c.1, 15) Basra nahiv ekolünün ilk âlimlerindedir (Dayf, ty: 18). O, nahvin genişlemesi ve yayılması noktasında çalışmalar yapmıştır (Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 25; Cümahî, ty: c.1, 14-15; Kıfî, 1986: c.2, 105). Şöyle ki, İbn Ebî İshâk'tan önceki nahivciler, bazı olgular dışında nahvin hakikatlerine/kaidelerine yoğunlaşmamışlardı. O ise nahiv konularının araştırılmasında izlenecek yöntemi ilk olarak ortaya koymuş ve bu yöntemin uygulanması hususunda başı çekmiştir (İlyâs, 1985: 12). İbn Ebî İshâk, Arap diline kendisinden daha vakıf olan nahiv âlimleri bulunmasına rağmen (Sîrâfî, 1955: 20) daha ileri bir aşamaya geçerek kaideler istinbat etmiştir (İlyâs, 1985: 12).

İbn Ebî İshâk'ın da aralarında bulunduğu bazı nahiv âlimleri tarafından münazaralar yapılmıştır. Bu münazaralar Arap nahvinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Sonraları İbn Ebî İshâk'ın öğrencileri tarafından bu münazaraların alanı genişletilmiş ve Arap nahvinin gelişmesine katkı sunulmuştur (Sâlim, 1993: 110).

İbn Ebî İshâk çalışmalarıyla kendi döneminde, nahiv alanındaki faaliyetlere öncülük etmiştir. Ma'mer b. el-Müsenâ'nın Ebu'l-Esved ed-Dü'elî, Meymûnu'l-Akran, Anbesetu'l-Fil ile birlikte nahvin ilk kurucularından kabul edildiğini ifade etmesi de bunu desteklemektedir (Ebu't-Tayyib el-Lu-

ğavî, 2009: 26; Sirâfî, 1955: 19). Öğrencisi Yûnus b. Habîb 'in kendisine sorduğu bir soru üzerine İbn Ebî İshâk, kendisinin, nahvi sistemli ve düzenli kurallar haline getirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Zübeydî, ty: 32; Kıftî, 1986: c.2, 108). Böylece İbn Ebî İshâk, kabile kullanımlarıyla kıyasa uygun kullanımlar arasındaki farka, nahvin kurallı bir kıyas olduğuna, Araplardan işitilen kullanımların doğru ya da yanlış olduğunu açıkladığına ve Araplardan işitilmemiş olsa da kıyasın doğru cümleler kurmaya imkân verdiğine işaret etmiştir (Hassân, 2006: c.1, 437).

İbn Ebî İshâk, nahvin müstakil bir ilim haline gelmesi için öğrencilerinden nahve yoğunlaşmalarını istemiştir (Hulvânî, 1979: c.1, 156; Kılıç, 1999: 435). Özellikle öğrencisi Yûnus b. Habîb'in sorusuna "Nahivde uyulacak genel ve kıyas yapılan bir kaide olduğunu bilmelisin." şeklinde verdiği cevap ile nahiv ilminin diğer dil ilimlerden ayrılması ve bağımsız bir ilim haline gelmesi için çalışmalar yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir (Hulvânî, 1979: c.1, 156).

2.2. Kıyas

Takdir etmek, ölçmek, ölçü, miktar gibi manalarda kullanılan kıyas (İbn Manzûr, ty: c.6, 187) "harflerin harekelenmesinde, kelimelerin dizilişinde ve türetilişinde Arapların yöntemlerine uymak/onları taklit etmek" (Hasan, 1966: 22) ve "aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye benzerinin hükmünü vermek" (Tüccar, 2002: 539) vb. şekillerde tarif edilmiştir.

İbn Ebî İshâk'ın kıyasın sınırlarının çizilmesi, uygulanması ve yaygın hale gelmesinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Zübeydî'nin "İbn Ebî İshâk, nahiv ilmini genişleten, kıyasın esas ve hükümlerini belirleyen ve nahiv illetlerini açıklayan ilk nahiv âlimidir" (şekildeki rivayeti bu hususa işaret etmektedir Zübeydî, ty: 31). Ebu't-Tayyib'in "İbn Ebî İshâk nahvi dallandırmış ve nahivde kıyası kullanmıştır." şeklindeki ifadesi de bunu desteklemektedir (Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 26). Buna paralel olarak onun, kıyasın hakikatlerini Ebu Amr el-'Alâ'dan daha iyi bildiği ve kıyası uygulama konusunda ondan daha gayretli olduğu da nakledilmiştir (Cümahî, ty: c.1, 14; Kıftî, 1986: c.2, 105; İbnü'l-Enbârî, 1985: 26). Bu rivayetlere dayanarak İbn Ebî İshâk'ın, kıyası kullanan ve kıyası yaygınlaştıran ilk nahivci olduğu söylenebilir.⁴

İbn Ebî İshâk kıyası genel kaideler/kanunlar olarak görmüş ve bu esas ilkelere dikkat çekmiştir. Onun hakkında söylenen *مَدَّ الْقِيَاسَ* (Kıyası yaygınlaştırdı.) ifadesi "kabile ve çevre faktörlerinin ötesinde mantığa dayalı yeni kuralların dile hâkim kılınması" şeklinde açıklanmıştır. Bununla birlikte bu ifadeyle nahiv kaidelerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir (Hasrân, 76-77). O, kıyası, konuşanın konuşurken uyduğu ve dilde bulunan kullanımlardaki kurallar olarak görmüştür. İbn Ebî İshâk, kullanımlardan kaideleri çıkarımlar yoluyla elde etmiş ve genellemiştir (Hulvânî, 1979: 145). Öğrencilerinden Yûnus b. Habîb ona *السَّوِيقِ* kelimesinin *السَّوِيقِ* şeklinde telaffuz edilip edilmediğini sormuş, o da bu kelimeyi Amr b. Temîm kabilesinin *الصَّوِيقِ* şeklinde telaffuz ettiklerini belirttikten sonra Yûnus b. Habîb'e şöyle demiştir: *عَلَيْكَ بِبَابِ مِنَ النَّحْوِ يَطْرُدُ وَيَنْقَاسُ* "Nahivde uyulacak genel ve kıyas yapılan bir kaide olduğunu bilmelisin" (Kıftî, 1986: c.2, 108; Dayf, ty: 23). Böylece İbn Ebî İshâk, bu sözle nahivde kıyas ve kaidenin zorunluluğuna işaret etmiştir.

4 İbn Ebî İshâk'tan önce Ebu'l-Esved ed-Dü'elî'nin kıyası kullandığı da nakledilmiştir. (Cümahî, ty: c. 1, 12) Ancak bu nakilde geçen "وضع قياسها" ifadesindeki kıyas ile "dilde kullanılacak ölçütler" kastedilmiş olmalıdır.

İbn Ebî İshâk verdiği bu cevapla nahiv usulündeki yöntemini ortaya koymuştur. O, Arap kabilelerinin lehçeleri çok ve çeşitli olduğu için öğrencisinin sorusunu garipsemiştir. Ona göre bütün lehçeleri dikkate almak dilde karışıklığa sebep olacaktır. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak için tümevarım yoluyla çoğunluğun kullanımlarından kurallar elde edilmeli ve bu kurallara kıyas yapılmalıdır. Kuralların elde edilmesinde ise diğer lehçeler göz önüne alınmamalıdır (Sâlim, 1993: 109-110). Çünkü bütün lehçelerin dikkate alınmasıyla yapılan kıyasın sonucu, ortak dilden çıkarılan kaidelere aykırı olacaktır (Ebu'l-Mekârim, 2008: 93).

İbn Ebî İshâk, kıyas ve kaidelerle ilgili bakış açısıyla sonraki nahivcileri etkilemiştir (İlyâs, 1985: 12). Öğrencilerinden İsa b. Ömer, kıyas konusunda hocasının yolundan gitmiştir. O, hocasının uyguladığı yöntemi uygulamakla yetinmemiş, bu yöntemi geliştirerek bu yolda çaba sarf etmiştir (İlyâs, 1985: 17). İsa b. Ömer de hocası gibi Arapları kıyasa uymadıkları gerekçesiyle eleştirmiştir (Hassân, 2000: 34).

Ebu Amr b. el-Âlâ, hocası gibi Arapları eleştirmese de nahve önem vermiş ve kıyas yapmıştır (Hassân, 2000: 35). O kullanımlarda çoğunluğa göre amel edeceğini belirtmiş ve bunlara uymayan kullanımları reddetmeyip lehçe olarak isimlendireceğini ifade etmiştir (Zübeydî, ty: 39). Onun yaygın kullanımları dikkate alması ise kendisinin kaide ve kıyasa önem verdiği dair bir işaret kabul edilebilir.

İbn Ebî İshâk'ın öğrencisi Yunus b. Habîb de hocası gibi kıyas yöntemini kullanmıştır. O da nahvî konuları kıyas üzerine bina etmiş ve kıyası uygulama konusunda öncekilerin yolundan gitmiştir (Sâlim, 1993: 361). Hatta onun kendisine ait kıyas ve yöntemlerinin olduğu belirtilmiştir (Dayf, ty: 28).

İbn Ebî İshâk kıyas konusunda kendisinden sonraki nahiv âlimlerini etkilediği gibi öğrenciler vasıtasıyla başka nahivcileri de etkilemiştir. Öğrencilerinden İsa b. Ömer, Halil b. Ahmed'in hocasıdır. Dolayısıyla İbn Ebî İshâk'ın, İsa b. Ömer vasıtasıyla Halil b. Ahmed'i kıyas konusunda etkilediği söylenebilir. Şöyle ki, Halil b. Ahmed uyguladığı tüme varım yönteminde, kıyas yöntemini nahiv meselelerinin tümünde yaygın hale getirmiştir (Tüccar, 2002: 539). Sibeveyh de İsa b. Ömer'le karşılaşmadığı halde onun bazı görüşlerini nakletmiştir. Bu da onun İsa b. Ömer'in görüşlerini Halil b. Ahmed'den aldığı dair bir işaret sayılabilir. Buna binaen İbn Ebî İshâk'ın İsa b. Ömer – Halil b. Ahmed kanalıyla Sibeveyh'i etkilediği söylenebilir (Hassân, 2000: 35).

2.2.1. İbn Ebî İshâk'ın Arap Dilinde Kıyası Kullandığına Dair Örnekler

Kaynaklarda İbn Ebî İshâk'ın kıyası kullanmada öncü olduğu yönünde örnekler bulunmaktadır. Onun “Burada nahvî kıyas bu şekildedir” ifadesiyle bizzat kıyas kelimesini kullandığı rivayetlerde belirtilmiştir (Cümahî, ty: c.1, 17; Tenûhî, 1981: 153). Bu konuda özellikle döneminin önde gelen şairlerinden Ferezdak'ı kıyasa uymadığı gerekçesiyle eleştirmesi örnek olarak verilebilir.

Ferezdak, Yezid b. Abdülmelik'i övmek için yazdığı bir şiirde şöyle demiştir:

مُسْتَقْبِلِينَ شَمَالَ الشَّامِ تَضْرِبُنَا بِحَاصِبٍ كَنْدِيفِ الْقَطَنِ الْمَنْتُورِ
عَلَى عَمَائِمَنَا يُلْقَى وَأَرْحَلِنَا عَلَى زَوَاحِفَ تُزَجِي مُخْهَا رِيرِ

(Şam'ın kuzeyine giderken aklını kaybetmek üzere olan, sürüklenerek yürüyen develer yavaş yavaş sürülürken- sarıklarımıza ve semerlerimize saçılmış pamuk gibi kar ve dolu taneleri ile fırtına/tipi bizi dövüyordu) (İbn Kuteybe, ty: c.1, 89).⁵

Ferezdak, beytin sonundaki رير kelimesini mecrûr okumuştur. Ancak İbn Ebî İshâk, Ferezdak'ı bu okuyuşundan dolayı eleştirmiştir. Zira o, kıyasa göre doğru okuyuşun ريرٌ şeklinde (رير kelimesinin merfû) olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun nedeni ise bu cümlenin mübteda ve haberden oluşmasıdır. Haber ise kıyasa göre merfû olmalıdır. İbn Ebî İshâk'ın Ferezdak'ı kıyasa uygun bir şekilde okuması gerektiğini belirterek eleştirmesi onun kıyasa verdiği öneme işarettir (Cümahî, ty: c.1, 17; Zübeydî, ty: 32; Dayf, ty: 24).

Ferezdak, İbn Ebî İshâk'ın kendisini eleştirmesi üzerine aralarında tartışma meydana gelmiş (Sîrâfî, 1955: 20) ve o, kendisini eleştiren İbn Ebî İshâk'ı şu şekilde hicvetmiştir:

فَلَوْ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ مَوْلَى هَجَوْتُهُ وَلَكِنَّ عَبْدَ اللَّهِ مَوْلَى مَوَالِيَا

(Abdullah köle olsaydı onu hicvederdim. Ancak Abdullah kölelerin kölesidir)⁶
(İbn Kuteybe, ty: c.1, 89).

Ferezdak bu beyitte İbn Ebî İshâk'ın uyarılarını önemsememiş “kölelerin kölesi” ifadesiyle İbn Ebî İshâk'ı hicvetmiştir. Ancak İbn Ebî İshâk, Ferezdak'a karşılık vermemiş onun hata ettiğini belirtmiştir (İbnü'l-Enbârî, 1985: 27; Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 25). Ona göre gayr-ı munsarif olan مواليا kelimesi, kıyasa göre موالٍ şeklinde okunmalıdır. Çünkü fetha ile mansûb olması gereken موالٍ kelimesini Araplar, bu kelimenin sonundaki ي harfini hafzederek ve hafzedilen bu harfin yerine bedel tenvini getirerek, جوارٍ ve غواشٍ kelimeleri gibi, munsarif kullanmışlardır. Yani İbn Ebî İshâk, Ferezdak'ın bu kelimeyi Arap kelimelerine kıyasla munsarif yapması gerektiğini belirtmiştir (Dayf, ty: 24).

İbn Ebî İshâk'ın kıyasa önem verdiği gösteren diğer bir şiir de şudur:

وَعَضَ زَمَانٍ يَا ابْنَ مَرْوَانَ لَمْ يَدَعْ مِنَ الْمَالِ إِلَّا مُسْحَتًا أَوْ مُجْرَفًا

(Ey İbn Mervan! Maldan ancak bereketsiz veya faydasız olanı bırakan bir zamandan kork/sakın)
(Ferezdak, 1987: 386).

İbn Ebî İshâk şiirde geçen مجرفٌ kelimesini merfû okuyan Ferezdak'a karşı çıkmıştır (İbnü'l-Enbârî, 1985: 27). Nahvî kıyasa göre bu kelime mansûb olmalıdır. Çünkü مجرفٌ kelimesi, mansûb olan مسحتا kelimesine matuftur ve buna binaen de mansûb okunmalıdır.

İsa b. Ömer, İbn Ebî İshâk'ın irabda hiç hata yapmadığını ifade etmiştir. İbn Ebî İshâk, birinin yanından geçen kediye أخسأ demesi üzerine “yanlış yaptığımı ve doğru kullanım şeklinin أخسئي (defol)⁷

5 Şiirin ikinci kısmı el-Ferezdak'ın divanında عَلَى زَوَاحِفَ نُزِجِيهَا مَحَاسِيرٍ şeklinde geçmektedir. (Ferezdak, 1987: 190) Ferezdak'ın İbn Ebî İshâk'ın eleştirisine binaen şiiri bu şekilde söylediği de ifade edilmiştir. (Dayf, ty: 24)

6 İbn Ebî İshâk'ın ailesi mevalidendir. Efendisi olan Hadram ailesi de Abdişems b. Abdimenaf'ın kölelerindedir. Ferezdak, bu özelliğinden dolayı tartıştığı İbn Ebî İshâk'ı “kölenin kölesi” şeklinde hicvetmiştir. (Kıftî, 1986: c. 2, 105; Süyûtî, 1979: c. 2, 42)

7 أخسئ fiili mehmûz fiildir. Bu fiilden türeyen müzekker emr-i hazır أخسأ, müennes emr-i hazır ise أخسئي şeklindedir. (Halil b. Ahmed, 2003: c. 1, 407) Yukarıdaki kullanımda kıyasa daha uygun olan kullanım müennes olan أخسئي/kedi kelimesi için أخسئي

şeklinde olması gerektiğini söylemiştir” (İbnü'l-Cezerî, 1971: 368). Bu emir, müennes olarak kabul edilen سَنُورَةٌ kelimesine yöneltildiği için kıyas, fiilin sonunda muhataba ya'sı (ي) kullanılmasını gerektirir.

İbn Ebî İshâk'ın kıyasa önem verdiğiyle alakalı diğer bir örnek de السَّوِيقِ sözcüğünün Araplar tarafından telaffuzuyla ilgilidir. Kendisine bu kelimenin الصَّوِيقِ şeklinde ص (sad) harfiyle telaffuz edilmediği sorulmuştur. O da السَّوِيقِ kelimesini Amr b. Temîm kabilesinin ص (sad) harfiyle (الصَّوِيقِ) kullandığını belirtmiş ancak kıyasa uyulması gerektiğini (Kıftî, 1986: c. 2, 108; Dayf, ty: 23) ve bu kelimenin yaygın kullanıma göre telaffuzunun س (sin) ile السَّوِيقِ şeklinde olacağını ifade etmiştir. İbn Ebî İshâk'ın ifadesinden bu telaffuzu kıyasa uygun olduğu için tercih ettiği görülmektedir.

İbn Ebî İshâk'ın döneminde Arap dili kullanımlarında doğru ve yanlış karar verebilmek için nahivciler kaideler ortaya koymuşlardır. Nahivcilerin kurrâ olanlarının bu kaideleri kıraatlerde/kıraat tercihlerinde kullanmaları da bunu desteklemektedir (Hassân, 2000: 34). Nahiv alanında kıyasa önem veren İbn Ebî İshâk'ın da bazı ayetlerde kıyası uyguladığına dair işaretler bulunmaktadır. Onun bazı okuyuşlara kıyasa aykırı olduğu gerekçesiyle muhalefet ettiği söylenebilir. Aşağıda bu okuyuşlara örnek verilecektir.

İbn Ebî İshâk, كَذَلِكَ يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ “Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanların saygı duyarlar.” (Fâtır 35/28) ayetinde geçen الله lafzını merfû, علماء kelimesini ise mansûb okuyan İbn Sîrîn'e tepki göstermiş ve ona “Allah'ın kitabını ayakta tutan şu kimselere nankörlük ettin.” demiştir (Kıftî, 1986: c.2, 107).

Yukarıdaki ayette İbn Sîrîn'in okuyuşuna göre anlam “Allah'ın âlimlerden korkması” şeklinde yanlış olmaktadır. İbn Ebî İshâk'ın bu eleştirisinden onun, kıyasa uygun olarak, الله lafzının mansûb, علماء kelimesinin de merfû okunması gerektiği görüşünde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü burada الله lafzı mef'ûl, علماء kelimesi ise faildir (Derviş, 1992: c. 8, 150). Ayetteki “âlimlerin Allah'tan korkması” anlamı da bu okuyuşla ortaya çıkmaktadır.

İbn Ebî İshâk'ın muhalefet ettiği diğer bir ayet السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا “...Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.” ayetidir. Meşhur kıraate göre ayette geçen السَّارِقُ kelimesi mübteda, السَّارِقَةُ kelimesi ise mübtedaya mâtuf olduğu için her iki kelime de merfûdur. Haber de bu kelimelerden sonra gelen emir fiilidir. İbn Ebî İshâk'a göre bu kelimeler mansûb okunmalıdır. Merfû okuyuşa göre bu kelimeler mübteda, فَاقْطَعُوا emir fiili de haber olur. Emir fiiller ise talebî cümlelerdendirler. İbn Ebî İshâk'ın “talebi cümlelerin haber olamayacağından” hareketle bu kelimeleri mansûb okuduğu ifade edilmiştir (Hassân, 2000: 34). Bu durum şöyle de açıklanabilir: Mef'ûl fiilden önce gelip fiile de mef'ûle dönen bir zamir bitiştiğinde fiilden önceki kelime mansûb okunmalıdır (İbnu'l-Hâcib, 2011: 60-61). Yukarıdaki ayette de السَّارِقُ ve السَّارِقَةُ kelimeleri fiilden önce gelmiş ve cümledeki mahzûf (gizli) فَاقْطَعُوا fiilinin mef'ûlüdürler. Ayette geçen فَاقْطَعُوا fiili ise mahzûf fiilin açıklayıcısıdır. Böylece İbn Ebî İshâk'ın yukarıdaki kelimeleri mahzûf fiilin mef'ûlü oldukları için mansûb okuduğu görül-

emir fiilin kullanılmasıdır. Bazı kaynaklar اخسأ kelimesini hemzesiz اخسي şeklinde aktarmıştır. Bu durumda İbn Ebî İshâk, muhataba ya (ي) sından önce hemzenin hazfedilmesini, kıyasa aykırı olduğu gerekçesiyle, hatalı olacağını ifade etmiştir (Kıftî, 1986: c. 2, 107).

mektedir (Dayf, ty: 24).

İbn Ebî İshâk, *الرَّائِيَةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ*, “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.” (Nûr, 24/2) ayetinde geçen *الرَّائِيَةُ* ve *الرَّائِي* kelimelerini de kurrâ alimlerin okuyuşuna muhalif okumuştur (Zübeydî, ty: 33). Bu kelimeler meşhur kıraate göre merfûdurlar. İbn Ebî İshâk -yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi- *الزانية والزاني* kelimelerini mef’ûl oldukları için nahvî kıyasa uygun olarak mansûb okumuştur.

İbn Ebî İshâk *يا ليتنا نردُّ ولا نكذبُ بآياتِ ربنا ونكونَ من المؤمنين* “Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak.” (En’âm, 6/27) ayetini de merfû okuyuşa muhalefet ederek farklı okumuştur. Bu ayetteki *نكذبُ* fiili ile *نكونُ* fiillerini Ebû Amr b. el-‘Âlâ, Yûnus b. Habîb ve Sibeveyh gibi bazı âlimler merfû okurken (Cümahî, ty: c.1, 19-21) İbn Ebî İshâk’ın, merfû okuyuş kıyasa uygun olmadığı için bu fiilleri mansûb okuduğu belirtilmiştir (İlyâs, 1985: 19).

İbn Ebî İshâk, daha önce de değinildiği üzere Arap dilinden elde ettiği kaidelere dayanarak, bunlara uymayan kullanımları kıyasa aykırı olduğu için eleştirmiştir. Yukarıda geçen örneklerden yola çıkarak İbn Ebî İshâk’ın, hem yazılı metinlerde hem de günlük konuşmalarda ve kelimelerde kıyası öncelik verdiğini söyleyebiliriz. O, kıyasa işaret ederek ve kıyası kullanarak Arap dilinin sistemli bir hale gelmesine katkı sağlamıştır.

2.3. İlet

İbn Ebî İshâk nahiv usulü konularından illet hususunda da öncü isimlerdendir. Sözlükte hastalık, sebep, özür gibi anlamlara gelen illet kelimesi “bulduğu yeri meşgul eden ve etkisini gösteren şey” anlamında kullanılmaktadır (İbn Manzur, ty: c.11, 471). Nahiv ilminde ise “bir hükmü elde etmenin temel sebebi olan vasıf” (Hamâdî, 2011: 39) olarak tanımlandığı gibi “bir şeye hariçten gelen ve onu etkileyen şey” (Cürçânî, ty: 129) olarak da tarif edilmiştir.⁸

Kıyas alanında öncülük eden İbn Ebî İshak illet konusunda da öncülük etmiştir. (Tantâvî, ty: 40) Kaynakların belirttiğine göre İbn Ebî İshak nahvi illetlendiren, illeti açıklayan ve kullanımını yaygınlaştıran ilk âlimdir (İbnü’l-Enbârî, 1985: 27; Kıfî, 1986: c.2, 105). İbn Ebî İshâk zamanında her ne kadar bu terim kullanılmasa da ona nispet edilen örneklerde illeti kullandığı görülmektedir.

2.2.1. İbn Ebî İshâk’ın Arap Dilinde ve Kıraatte İletli Kullandığına Dair Örnekler

Yukarıda İbn Ebî İshâk’ın Ferezdak’ı kıyasa uymadığı gerekçesiyle eleştirdiğine yönelik örnekler vermiştik. İbn Ebî İshâk’ın Ferezdak’ı eleştirdiği şiirlerden biri de aşağıdaki şu beyittir:

وعينان قال الله كونا فكانتا فعولان بالأبواب ما تفعل الخمر

(Allah gözlere ‘ol’ dedi. Onlar da içkinin etkilediği gibi aklı etkilediler)

(Zürümme, 1982: 578).

İbn Ebi İshak’a göre yukarıdaki şiirde geçen *فعولان* kelimesi mansûb olarak *فعولين* şeklinde kulla-

8 illetle ilgili diğer tarifler için bkz. (Hamâdî, 2011: 38-40).

nılmalıdır.⁹ Bunun nedeni de فعولان kelimesinin كانتا fiilinin haberi olmasıdır. İbn Ebî İshâk, bu görüşünün illetini şöyle açıklamıştır. “Ferezdak, فعولين deseydi Allah’ın gözleri yarattığını ve gözlerin de Allah’ın emriyle akli etkilediğini ifade etmiş olacaktı. Ancak o, فعولان şeklinde merfû okuyarak gözlerin akli etkilediğini ifade etmiş oldu.” İbn Ebî İshâk’a göre kelime mansûb okunduğunda Allah’ın gözleri yarattığı ve onlara etkileme gücü verdiği anlamı hasıl olmaktadır. فعولين kelimesi merfû okunduğunda ise bu anlam ortaya çıkmaz (Zeccâcî, 1999: c.1, 66; Süreyya, 1981: 103). Bu şiirde İbn Ebî İshâk’ın, sadece lafzı değil anlamı da dikkate alarak harici bir illetle değerlendirme yaptığı görülmektedir. İbn Ebî İshâk, Ferezdak’ı eleştirmiş ve kendince doğru olan okuma şeklinin illetini açıklamıştır.

İbn Ebî İshâk, Arap Dili’nde olduğu gibi kıraat alanında önde gelen âlimlerdendir. (Dayf, ty: 25) Onun kendisine ait okuyuşlarının bulunduğu nakledilmiştir. Bu okuyuşlardan bazıları illetten dolayı tercih ettiği belirtilmiştir. Örneğin; Yûsuf sûresi قَالَ يَا بُشْرَىٰ هَذَا غُلَامٌ وَأَسْرُوهُ بِضَاعَةٌ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ “Müjde! Müjde! İşte bir oğlan! dedi. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Oysa Allah, onların yaptıklarını biliyordu” (Yûsuf, 12/19) ayetinde geçen هداي kelimesini İbn Ebî İshâk elif harfini hazfederek ve ي harfini şeddeleyerek بشرى şeklinde okumuştur. Bu okuyuşun illeti ise şu şekilde açıklanmıştır: İzafe ya (ي) sı kendinden önce bulunan harfin esre’li olmasını gerektirir. بشرى kelimesinde bu mümkün olmadığından elif (ل) harfi, ya (ي) harfine kalp edilir ve muzâf ileyh olan ya (ي) harfine idğâm olunur (Mekkî, 1984: c.1, 382). Tâhâ suresinin 123. ayetinde geçen هداي kelimesi de aynı illete binaen هدي şeklinde okunmuştur (Sâlim, 1993: 121).

İbn Ebî İshâk Sâd suresi ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ “Sâd. O şanlı, şerefli Kur’an’a andolsun (ki o, Allah sözüdür)” (Sâd, 38/1) ayetinde geçen ve mukatta harflerden olan ص harfini meşhur kıraate muhalefet ederek صاد şeklinde tenvinli ve mecrûr okumuştur (Sâlim, 1993: 121). İbn Ebî İshâk’ın bu şekildeki kıraati tercih etmesinin sebebini ise Mekkî b. Ebî Tâlib şu şekilde açıklamıştır: Burada bir kase vâv’ı bulunmaktadır. Kase üslubunda ise vav (و) harfi genellikle hazfedilir. Burada illet, bu üslûpta hazif işleminin yaygın bir şekilde kullanılmasıdır (Mekkî, 1984: c.2, 622).

İbn Ebî İshâk الْبِرِّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir.” ayetindeki البر kelimesini kıraat imamlarından Hamza ve Hafs’tan farklı olarak merfû bir şekilde okumuştur (Sâlim, 1993: 122-123). Mekkî b. Ebî Tâlib bu okuyuşun illetini şu şekilde açıklamıştır: Bu ayette البر kelimesi ليس fiilinin haberidir ve mansûbdur. Ancak İbn Ebî İshâk ليس kelimesini tam fiil gibi görüp البر kelimesini fail olarak merfû okumuştur (Mekkî, 1974: c.1, 281).

İbn Ebî İshâk الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ “Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur.” ayetinde geçen رفث ve فسوق kelimelerini meşhur ve yaygın kıraatlere uygun olarak fethalı okumuştur. Bu okuyuşa göre illet “لا harfinin umum ifade etmesi ve nefy/olumsuzluk edati

9 Kaynaklara göre İbn Ebî İshâk’ın sözü şöyledir: “ما كان عليك لو قلت فعولين” (Fe’uleyni demiş olsaydın ne olurdu?/Keşke fe’uleyni deseydin.) İbn Ebî İshâk’ın bu sözünden Ferezdak’ın yanlış söylediğini ifade etmek istemediği anlaşılmaktadır. Ferezdak’ın

okuyuşuna göre كان tam fiildir. Tam fiil ise haber almaz. Dolayısıyla merfû okunması yanlış olmaz. Buna göre beytin anlamı şöyle olur: “Allah’ın varlık âlemine çıkan dediği ve varlık âleminde yer alan gözler, içkinin etkilediği gibi akli etkiler.” (İbn Cinnî, ty: c. 3, 302). Merfû okuyuşa göre beyitte ki عينان kelimesi mübteda; فعولان kelimesi ise haber olmaktadır.

olarak kullanılması” şeklinde açıklanmıştır. Bu kelimeler merfû okunduklarıdaysa لا harfi ليس fiili manasında olacağından umum ifade etmez (Mekkî, 1974: c.1, 286).

Yukarıda verilen örnekler göz önüne alındığında Arap dili ve kıraat alanlarında İbn Ebî İshâk'ın, tercihlerinde illeti de kullandığı dikkati çekmektedir.

3. İbn Ebî İshâk'tan Nakledilen Nahvî Görüşler:

İbn Ebî İshâk, nahiv usulünde olduğu gibi nahiv konularında da öncü isimlerdendir. Onun döneminde nahiv konuları için terimler kullanılmasa da İbn Ebî İshâk'ın nahiv alanında kurallar kullandığı ve bu kurallara göre doğru olmayan kullanımları düzelttiği görülmektedir.

Kaynaklar nahiv konularında görüşü nakledilen ilk kişinin İbn Ebî İshâk olduğunu aktarmaktadır (Sâlim, 1993: 118). Onun görüşlerine farklı nahiv eserlerinde yer verilmiştir. Bununla birlikte, zamanımıza kadar ulaşan ilk nahiv kitabı olmasından dolayı, Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ında bulunan İbn Ebî İshâk'ın görüşleri, ele alındıkları başlıklar kullanılarak işlenecektir.

a. İyâ Kelimesiyle Yapılan Tahzîr: Lügatte sakındırmak anlamında kullanılan tahzîr, terim olarak “muhatabın sakınması için, kötü bir duruma karşı uyarılmasıdır” (İbn Hişâm ty: c. 4, 75; Sâmerâ'î, 2000: c. 2 102). Tahzîr konusunda mef'ûl bihin fiili çoğunlukla hazfedilmektedir.¹⁰ Tahzîr konusuyla ilgili İbn Ebî İshâk'a ait aşağıdaki görüş nakledilmiştir:

إِيَّاكَ إِيَّاكَ الْمِرَاءَ فَإِنَّهُ إِلَى الشَّرِّ دَعَاءٌ وَلِلشَّرِّ جَالِبٌ

(Nefsin arzularından kendini koru, çünkü nefsin arzuları kötülüğe götürür ve kötülüğü çeker.)¹¹

İbn Ebî İshâk beyitteki المراء kelimesini mansûb okumuştur. Sîbeveyh, İbn Ebî İshâk'ın bu okuyuşunu ikinci إِيَّاكَ kelimesinden sonra bir fiil takdir ederek اتَّقِ الْمِرَاءَ şeklinde açıklamıştır (Sîbeveyh, 1998: c.1, 279). Sîbeveyh'in ise المراء kelimesiyle إِيَّاكَ kelimesini (arada atf harfi bulunmadığı için) aynı mahzûf fiilin nasbetmesini caiz görmediği belirtilmiştir (Bağdâdî, 1997: c. 3, 64).

b. Haberin Hazfî: Sîbeveyh, İbn Ebî İshâk'ın بِه الْمَسْكِينُ ifadesinde المسكين kelimesini merfû okuduğunu nakletmiştir. Bunun nedenini Halil b. Ahmed şöyle açıklamıştır: “Şefkat/merhamet ifade ettiğinde¹² المسكين ya da البائس kelimeleri mübteda olarak merfû olurlar. Bu mübtedanın haberi ise mahzûf olarak takdir edilir” (Sîbeveyh, 1998: c.2, 76-77).

c. Muzâri Fiilin Vâv-ı Maiyyeden Sonra Nasbedilmesi: İbn Ebî İshâk النَّارِ عَلَى النَّارِ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ وَلَوْ تَرَى إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بآيَاتِ رَبَّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ “Ateşin karşısında durdurulup da, ‘Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak!’ dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!” (En’am, 6/27) ayetinde geçen وَلَا نُكَذِّبُ fiilini mansûb okumuştur (Sîbeveyh,

10 Tahzîr konusu ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Abbâs Hasan, ty: c. 4, 126-139; Çörtü, 2012: 275-276)

11 Sîbeveyh'in şairini belirtmeden naklettiği bu şiiri (Sîbeveyh, 1998: c.1, 279). Zübeydi, Fadl b. Abdîrahmân el-Kureşî'den rivayet etmiştir. (Zübeydi, ty: 53)

12 Sîbeveyh bu kullanımın البائس ve المسكين kelimeleri ile Arapların bu üslupta kullandığı kelimeler ile olacağını ifade etmiştir.

Bu durumda kelime bedel olarak mübdel minhin irabını alabileceği gibi, şefkat anlamı verilmek istendiğinde merfu olarak da okunabilir. (Sîbeveyh, 1998: c. 1, 279.)

1998: c.3, 44). Bunun gerekçesi ise vâv (و) harfinin maiyyet ifade etmesidir. Maiyyet vâvından sonraki muzari fiil ise mukadder اُن ile mansûb olur (Dervîş, 1992: c.3, 90).

d. Müzekker Özel İsmi, Müennes İçin Kullanıldığında Gayr-ı Munsarif Olması: İbn Ebî İshâk, munsarif müzekker olan özel ismi, müennes için kullanıldığında gayr-ı munsarif olarak değerlendirmiştir. Örnek olarak عمرو ve زيد müzekkerler için kullanılan özel isimlerdir. Bu kelimeler müennesler için isim olarak kullanıldıklarında gayr-ı munsarif olurlar. Bunun illeti ise müzekker olup müennes için kullanılan isimlerin, müennes özel isimlerin yapısına göre değerlendirilmesidir (Sîbeveyh, 1998: c.3, 342; İlyâs, 1985: 19).

e. Bir Yerde İki İstisna Edatının Kullanılması: Sîbeveyh bu konuyla ilgili aşağıdaki şiiri aktarmıştır:

مَا بِالْمَدِينَةِ دَارٌ غَيْرٌ وَاحِدَةٌ دَارُ الْخَلِيفَةِ إِلَّا دَارُ مَرْوَانَ

(Medine'de halife Mervan'ın evinin dışında başka bir ev yoktur.)¹³

Yukarıdaki beyitte غَيْرٌ ve إِلَّا istisna edatları beraber kullanılmıştır. غَيْرٌ edatı sıfat olarak değerlendirildiğinde merfû olur. İbn Ebî İshâk'a göre, bu kelime istisna edatı olarak düşünüldüğünde غَيْرٌ ya da إِلَّا edatından sonra gelen kelimelerden biri mansûb yapılmalıdır (Sîbeveyh, 1998: c.2, 340-341). Dolayısıyla غَيْرٌ kelimesi merfû okunduğunda إِلَّا edatından sonra gelen دار kelimesi mansûb; غير kelimesi mansûb okunursa إِلَّا edatından sonraki دار kelimesi merfû okunur.

Sonuç

İbn Ebî İshâk, nahiv usulü alanında çalışmalar yapılmasına önderlik etmiş ve sonra yapılacak çalışmalara da zemin hazırlamıştır. Onun öncülük ettiği alanların başında nahiv gelmektedir. O, nahiv kurallarının belirlenmesi yönündeki çalışmaları sistemli bir hale getirmiş, bu kurallara uymayan kişileri uyarılmış ve eleştirmiştir. Onun bu hareket tarzı, nahvin kurallı bir şekle gelmesindeki kararlılığını göstermektedir. Böylece o, nahiv kurallarının ortaya konmasındaki yolu ilk defa ortaya koymuş ve bunların uygulanması noktasında da öncülük etmiştir.

İbn Ebî İshâk, kıyasa önem veren bir nahiv âlimidir. O, Arap dilindeki kullanımlarla ilgili karışıklığı ortadan kaldırmak için, tümevarım yoluyla elde edilen kuralların uygulanmasını yaygın hale getirmiştir. Kıyası ilk olarak kullandığı ifade edilen İbn Ebî İshâk, bu hususta kendisinden sonra gelen nahiv alimlerini de etkilemiştir. Onun öğrencileri ya da öğrencileri vasıtasıyla başka âlimler kıyası kullanmış ve kıyasın kullanım alanını genişletmişlerdir.

İbn Ebî İshâk, nahiv ilminde ve kıyas yönteminde olduğu gibi nahvî illet hususunda da öncülük etmiştir. Kaynaklara göre İbn Ebî İshâk nahvî illetlendiren ilk kişidir. O, kendi döneminde ıstılah olarak kullanılmasa da, nahiv kurallarının temel nedeni/gerekçesi diyebileceğimiz illetin ilk açıklayıcısıdır.

13 Sîbeveyh'in Ferezdak'tan naklettiği bu şiir (Sîbeveyh, 1998: c.2, 340) Ferezdak'ın divanında bulunmamaktadır.

Eldeki kaynaklara göre, sayısı az olmakla birlikte, nahiv konularında kendisinden görüş nakledilen ilk âlim İbn Ebî İshak'tır. Ancak o, bu konular için terim kullanmamıştır. Bunun sebebi ise o dönemde nahiv kurallarının pratikte uygulanması ancak, bu kurallar için terim kullanılmamasıdır. Sîbeveyh'in farklı başlıklar altında naklettiği bu konular için İbn Ebî İshak'tan sonra terimler kullanılmıştır. Bu konular ise tahzîr, haberin hazfî, muzârî fiilin nasbedilmesi, gayrı munsarîf ve istisna konularıdır.

Nahiv alanında önemli çalışmalar yapmış olmasına rağmen İbn Ebî İshak'ın günümüze ulaşan bir kitabı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, sonraki dönemlerde telif edilen nahiv kitaplarında kendisine nispet edilen bilgilerden nahiv kaidelerini ortaya koyma ve uygulama konusunda verdiği mücadeleler anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Afgânî, Sa'îd. *Min Târihi 'n-Nahv*. (ty). Beyrut: Dâru'l-fikr.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer Şihâbuddin. (ty) *Tehzîbü 'l-Tehzîb*. Tahk: İbrahim ez-Zeybek-Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. (1997). *Hizânetu 'l-Edeb Lübbü Lübbâbi Lisâni 'l-Arab*. (4. Baskı). Tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Civelek, Y. (2003). *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
- Cümahî, Muhammed b. Sellâm. (ty). *Tabakât-u Fuhûli 'ş-Şu'arâ*. Tahk: Mahmûd Muhammed Şâkir. Dâru'l-Medenî.
- Cürcânî, Muhammed Seyyid Şerîf. (ty). *Mu'cemü 'l-Ta'rîfât*. Tahk: Muhammed Sıddık el-Minşevî. Kahire: Dâru'l-Fadîle.
- Çıkar, M.Ş. (2007). *Kıyas-Bir Nahiv Usul İlmi Kaynağı*. Van: Ahenk Yayınları.
- Çögenli, M. S. ve Demirayak, K. (1995). *Arap Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çörtü, M.M. (2012). *Arapça Dilbilgisi*. (12. Baskı) Nahiv. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Dayf, Şevkî. (ty). *el-Medârisü 'n-Nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Demirayak, K. (1998). *Abbasi Edebiyatı Tarihi*. Erzurum: Şafak Yayınları.
- Demirayak, K. ve Bakırcı, S. (2001). *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Derviş, Muhyiddîn. (1992). *İ'râbü 'l-Kur'âni 'l-Kerîm ve Beyânühü*. (3. Baskı). Dimeşk: el-Yemâme - Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Ebû Tâhir, Abdolvâhid b. Ömer b. Ebî Hâşim. (1993). *Ahbârün fi 'n-Nahv*. Tahk. Muhammed Ahmed ed-Dâli. Kıbrıs: el-Ceffânu'l-Câbi.
- Ebu'l-Mekârim, Ali. (2008). *Medhal ilâ Tarihu 'n-Nahvi 'l-Arabî ve Kadâyâ ve Nüsûs Nahviyye*. Kahire: Dâru Ğarîb.
- Ebu't-Tayyib el-Luğavî, Abdulvahid b. Ali. (2009). *Merâtibu 'n-Nahviyyîn*. Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. (2003). *Kitâbu 'l-Ayn*. Tahk: Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'sa'a et-Temîmî. (1987). *Dîvânü 'l-Ferezdak*. Tahk. Ali Fâvûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Gâmidî, Muhammed Sa'îd Sâlih Rabî. (2006) "Hikâyâtu Neş'eti 'n-Nahv". *Ulûmu 'l-luğa*. 9 (2), Mısır, 109-133.
- Hamâdî, Semîra. (2011). *el-İlelu 'n-Nahviyye fi Kütübi 'l-Türâsi 'l-Arabiyyi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ceza-yir: Batna Üniversitesi.
- Hamevî, Yâkut. (1993). *Mu'cemu 'l-Udebâ İrşâdu 'l-Erib ilâ Ma'rifeti 'l-Edîb*. Tahk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Hasan, Abbâs. (ty). *en-Nahvu 'l-Vâf*. Mısır: Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Hasan, Abbâs. (1966). *el-Lugatu ve 'n-Nahv Beyne 'l-Kadîmi ve 'l-Hadîs*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Hasrân, Abdullah b. Hamed. (1993). *Merâhilu Tetavvuri 'd-Dersi 'n-Nahv*. İskenderiye: Dâru'l-Me'rifeti'l-Câmi'iyye.
- Hassân, Temmâm. (2000). *el-Usûl - Dirâse ibistîmûlûciyye li 'l-fikri 'l-luğavî 'inde 'l-Arab "en-nahv-fikhi 'l-luğa-el-*

- belâğa*". Kahire: Âlemü'l-kütüb.
- Hassân, Temmâm. (2006). *Makâlât fi'l-Luğati ve'l-Edeb*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb.
- Hulvânî, Muhammed Hayr. (1979). *el-Mufasssal fi Târihi'n-Nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. (ty). *el-Hasâis*. Tahk: Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- İbn Hişâm el-Enşârî. (ty). *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*. Tahk. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. (ty). *eş-Şi'r ve eş-şu'arâ*. Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. (1986). *Uyûnu'l-ahbâr*. Tahk. Yûsuf Alî Tavîl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mûkerrem. (ty). *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Muhammed b. Ali. (1971). *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*. Tahk. Gotthelf Bergsträsser. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed. (1971). *el-İğrâb fi Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u'l-Edille fi Usûli'n-Nahv*. (2. Basım). Tahk. Sa'îd el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed. (1985). *Nüzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*. (3. Baskı) Tahk: İbrahim es-Sâmerrâ'î. ez-Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâlüddin Osman b. Ömer. (2011). *el-Kâfiye fi İlmi'n-Nahv*. Karaçi: Mektebetü'l-Büşra.
- İlyâs, Munâ. (1985). *el-Kıyas fi'n-Nahv*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İnanç, Y. (2016). *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kıftî, Cemalüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf. (1986). *İnbâhu'r-Ruvât ala Enbâhi'n-Nuhât*. Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî - Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.
- Kılıç, H. (1999). "İbn Ebi İshâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 19, (435). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mekkî, Ebû Muhammed. (1974). *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâati's-Seb'i ve İlelihâ veHicecihâ*. Tahk: Muhyiddin Ramazan. Dimeşk: Matb'uat Mecmea'i'l-Luğati'l-Arabiyye.
- Mekkî, Ebû Muhammed. (1984). *Müşkilü İ'râbi'l-Ku'rân*. (2. Baskı) Tahk: Hâtem Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Muhtâr Ahmed Deyra. (1991). *Dirâse fi'n-Nahvi'l-Küfi min Hilâl Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ferrâ*. Beyrut-Dimeşk: Dâru Kuteybe.
- Sâlim, Abdulâlî el-Mûkerrem. (1993). *el-Halkatü'l-Mefkûde fi Târihi'n-Nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Sâmerrâî, Fâdil Sâlih. (2000). *Me'âni'n-nahv*. Amman: Dâru'l-fikr.
- Sîbeveyh, Ebu Bîşr Osman b. Kamber. (1998). *el-Kitâb*. (3. Baskı) Tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Sîrâfî, Ebu Said el-Hasan. (1955). *Ahbâru'n-Nahviyyîn*. Tahk: Taha Muhammed Zeynî-Muhammed Abdulmun'im Hafâcî. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbi'l-Halebî ve Evlâduhu.
- Sübki, Tâcuddîn. (ty). *Tabakâti's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. Tahk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabiyye.

- Süreyya, Abdullah Osman İdris. (1981). *Abdullah b. Ebi İshâk el-Hadrâmi Hayâtuhu ve Ârâuhu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mekke: el-Melik Abdulaziz Üniversitesi.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman. (1979). *Buğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-nuhât*. (2. Baskı) Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman. (1986). *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*. Tahk. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek - Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim – Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Menşürâtu'l-mektebeti'l-Mişiyye.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman. (1988). *Sebebu Vad'i İlmî'n-Nahv*. Tahk. Mervân el-Atiyye. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Hicre.
- Süyûtî, Celaleddin. (2006). *el-İktirâh fî Usuli'n-Nahv*. (2. Baskı) Tahk: Abdulhakim Atiyye-Alauddin Atiyye. Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî.
- Tantâvî, Muhammed. (ty). *Neş'etu'n-Nahv ve Târihu Eşheri'n-Nuhât*. Kahire: Dâru'l-me'ârif.
- Tenûhî, Ebu'l-Mehâsin el-Mufaddal b. Muhammed. (1981). *Târihu'l-Ulemâi'n-Nahviyyîn mine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn ve gayrihim*. Tahk: Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye.
- Tüccar, Z. (2002). "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c.25, (539-540). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak. (1999) *Mecâlisü'l-Ulemâ'*. (2. Baskı). Tahk: Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Zübeydî, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan. (1973) *Tabakâti'n-Nahviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn*. (2. Baskı). Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Zürrumme, Ebü'l-Hâris Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr el-Adevî el-Kinânî el-Kahtânî. (1982). *Dîvânu Zirrumme*. Tahk. Abdülkuddûs Ebû Sâlih. Beyrut: Müessesetü'l-İmân.